

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43443> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Oldewarris, J.A.

Title: Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960

Issue Date: 2016-10-06

Hoofdstuk 4

TOEGEPASTE KUNST

4. TOEGEPASTE KUNST

Het aandeel van de boeken op het gebied van de toegepaste kunst binnen het fonds van Kosmos is in de periode 1923 tot 1960 beperkt. Van de 526 boeken die er in deze periode zijn verschenen, neemt dit fondssegment met 23 titels 4% van het totaal aantal titels voor zijn rekening. De zestien titels die Kosmos publiceerde op het gebied van de kunst worden besproken in het tweede hoofdstuk. Veel minder dan het geval is bij architectuur is er sprake van structurele contacten met instanties op het gebied van de toegepaste kunst. Een aantrekkelijke partij als de Bond voor Nederlandse Architecten (BNA) ontbreekt. Contacten met musea of nijverheidsinstellingen zijn er niet of zijn van ondergeschikt belang, en de meest invloedrijke organisatie op het gebied van de toegepaste kunst, de in 1904 opgerichte Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (VANK), had wel uitstekende contacten met uitgeverij W.L. & J. Brusse in Rotterdam, maar niet met Kosmos.

4.1. De onderwerpen

Nadat een aantal uiteenlopende uitgaven op het gebied van de toegepaste kunst aan de orde zijn gekomen, wordt apart aandacht besteed aan twee subcategorieën: fotografie en film, en grafische technieken en lettertekenen. De onderwerpen zijn gevarieerd: Perzische tapijten, batikken, kunsthandweven, sier- en gebruiksvoorwerpen in de woning, en drie kleine brochures over ijzer, glas en aardewerk voor het Museum van den Arbeid in Amsterdam. Fotografie is vertegenwoordigd met vier uitgaven over respectievelijk de fotowedstrijd ‘Moeder en kind voor de lens’, de kleine camera, kleurenfotografie, en een foto-zakboek voor de amateurfotograaf. Ze tonen een breed spectrum: van fotografie als kunstuiting tot de meer technische kant van het medium. Film is vertegenwoordigd met een boek over de geluidsfilm en de opkomst van het sterrendom als gevolg daarvan. Over grafische technieken publiceerde Kosmos boeken over de moderne houtsnede en Nederlandse prentkunst. Letterboeken werden samengesteld door de ontwerpers Jacob Por, André Vlaanderen en Stefan Schlesinger.

Perzische tapijtjes

Als de lezer bij het kopen van een nieuw tapijtje de duurzaamheid ervan beoordeelt naar de fijnheid van het knoopwerk, de kleurechtheid, en de zorgvuldige tekening van het patroon, dan heeft dit boekje zijn doel bereikt, schreef J. Godefroy in zijn *Beknopte inleiding tot de kennis der Perzische tapijten* (1934). Hij drukte daarbij een advertentie uit *De Telegraaf* van 17 september 1933 af, waarin een groot aantal tapijten genoemd wordt en een oneindig aantal afmetingen. Perzische tapijtjes waren populair in de jaren dertig van de vorige eeuw en Godefroy waarschuwde de lezer voor de zeer lage prijzen waarvoor ze aangeboden werden. Met de kennis uit zijn boekje wordt het de potentiële koper duidelijk dat het gebodene hoofdzakelijk nieuw is en fabrieksmatig geproduceerd. De tekeningen in het boek zijn van de hand van Godefroy, maar voor het omslag was een gekleurde afbeelding gewenst. Die had Van der Kolk gevonden in de uitgave *Meisterwerke orientalischer Knüpfkunst* van Werner Grote-Hasenbalg.¹

Batikken en kunsthandweven

In de serie *Weten en kunnen* verschenen op het gebied van de textielkunst twee deeltjes van auteurs die we in het reguliere fonds van Kosmos niet tegenkomen. Céline Schaake-Verkozen publiceerde in 1930 *Batikken als versierings-techniek voor iedereen. Een eenvoudige handleiding tot het batikken op stoffen, papier, hout, leer en andere materialen* (nr. 157) en

---

¹ Brief 29-03-1934: Van der Kolk aan Godefroy. *Meisterwerke orientalischer Knüpfkunst*, verscheen in 1922 bij Scarabaeus Verlag in Berlijn.

Riek van der Heyden in 1934 het deeltje *Kunsthandweven volgens de rozengangtechniek* (nr. 167). Beide dames kregen een lemma in het boek *Vrouwen in de vormgeving 1880-1940*.² Céline Verkozen had in 1925 een atelier voor kunstnaaldwerk in Amsterdam en was in de periode van het verschijnen van haar boekje medewerkster voor handenarbeid van de AVRO. Riek van der Heyden was handweefster in Leiden en directrice van de Leidsche Kunstweefschool. Zij had al eerder over dit onderwerp gepubliceerd in 1930, toen bij de Leidsche Kunstweefschool, met het boekje *Kunsthandweven*. In 1935 zou bij Bosch & Keuning in Baarn in de 'Libellen'-serie haar *Handweven voor beginners* verschijnen.

Gebruiks- en siervoorwerpen in het binnenhuis

In 1930 vroeg Jac. van der Kolk aan Otto van Tussenbroek, oud-directeur van het Museum voor Kunstnijverheid in Haarlem, of hij wilde meewerken aan een nieuwe uitgave over sier- en gebruiksvoorwerpen in de woning.³ Het boek zou moeten uitkomen in de serie *Moderne schoonheid*.⁴ Van der Kolk was welkom om het plan te komen bespreken bij Van Tussenbroek, die op dat moment met zijn woonschip bij het Kagermeer lag, 'far from the madding crowd'.⁵ Ze kwamen tot overeenstemming, maar Van Tussenbroek wilde nog wel een bedrag van f 100 voor door hem zelf te maken foto's. Van der Kolk ging akkoord en het honorarium inclusief alle in het boek op te nemen foto's werd vastgesteld op f 400.⁶ De bepaling in het contract waarmee Van Tussenbroek zich verplichtte nooit meer een soortgelijk boek te maken, en zelfs niet mee te werken aan een vergelijkbaar boek van mogelijk een collega, werd op het laatst nog geschrapt. 'Juist waar het gebied waarvan sprake is mijn speciale werkkring beteekent kan dit natuurlijk niet de bedoeling zijn', schreef hij verongelijkt aan Van der Kolk.⁷ Hij voegde een kopie van een brief bij, bestemd voor die kunstenaars van wie werk in aanmerking kwam om in het boek te worden opgenomen, en hij vroeg Van der Kolk deze te 'stencilleeren' in een oplage van honderd exemplaren op briefpapier van Kosmos. Hij zou dan zelf voor verzending zorg dragen.

De ontwerper van het boek, Anton Kurvers, maakte bezwaar tegen het vermelden van leerlingen van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (IVKNO) in Amsterdam als 'ontwerpers', omdat de bedoelde leerlingen (nog) geen zelfstandige ontwerpers waren. Hij stelde voor de naam van het instituut te vermelden onder toevoeging van 'textielklasse', 'batikklassé' enz.⁸ Dat was tegen het zere been van Van Tussenbroek; hij schreef aan Van der Kolk: 'De Heer Kurvers is belast met de aesthetische verzorging van mijn boek: Hij gaat echter met zijn bezwaren buiten zijn boekje [...]. 't Gekke is dat leerlingenwerk vaak beter is en oorspronkelijker dan dat van hun leermeesters'. De tussenoplossing die hij bood, was een sterretje te plaatsen achter de namen van de leerlingen, om duidelijk te maken dat zij nog studeerden aan het IVKNO.⁹ Dat gold voor acht van de vijfendertig ontwerpers.

Paul Bromberg was zo vriendelijk te bemiddelen bij de verzending van de prospectus van het boek naar alle VANK-leden, en Van der Kolk stuurde hem daartoe 350 stuks in gefrankeerde enveloppen.¹⁰

² Zie voor Schaake-Verkozen en Van der Heyden: Groot 2007, pp. 489 en 527.

³ Brief 06-06-1930: Van der Kolk aan Van Tussenbroek.

⁴ Zie hoofdstuk 3.1. voor een bespreking van de andere delen in de serie.

⁵ Brief 09-06-1930: Van Tussenbroek aan Van der Kolk. Woonschip 'De Wiekslag' was in 1924 ontworpen door de architect A.P. Smits en had als thuishaven het Zuider Buiten Spaarne in Haarlem; 's zomers trok Van Tussenbroek er met zijn schip op uit.

⁶ Brief 25-06-1930: Van Tussenbroek aan Van der Kolk.

⁷ Brief 05-07-1930: Van Tussenbroek aan Van der Kolk.

⁸ Brief 19-10-1933: Van der Kolk aan Van Tussenbroek.

⁹ Brief 20-10-1933: Van Tussenbroek aan Van der Kolk. Leerlingen van het IVKNO waren Jo Delden, H. Drost, B. Ferwerda, Lies Fey, Adri Holm, J. Pot, Saskia de Roos en P. Starreveld.

¹⁰ Brief 11-04-1934: Van der Kolk aan Bromberg.

In 1938 zou in de *Kleine Cultuurbibliotheek* van De Arbeiderspers in Amsterdam van Van Tussenbroek een deel over hetzelfde onderwerp verschijnen, onder de titel *Nieuwe nijverheidskunst*, welke titel eerder door Van der Kolk was geweigerd. Het kwam goed uit dat de clausule over het concurrentiebeding uit het contract met Kosmos was geschrapt.

Museum van den Arbeid

In 1923 had de industrieschilder Herman Heijenbrock (1871-1948) in het Stedelijk Museum in Amsterdam een tentoonstelling van zijn werken, met daarbij door hem verzamelde grondstoffen en producten. De tentoonstelling was een groot succes en kreeg daarna een vaste plek in het Veiligheidsmuseum in Amsterdam. Dit was het begin van het door Heijenbrock opgerichte Museum van den Arbeid, waarvan hij tevens de eerste directeur was: een eerbetoon aan de talloze naamloze arbeiders die onder zware omstandigheden in de industrie werkzaam waren. Het museum verhuisde in 1929 naar een groter pand aan de Rozengracht, waar, thematisch ingedeeld, zaken als ijzer, glas, elektriciteit en aardewerk aan de orde werden gesteld.¹¹

Kosmos verzorgde in 1935 de bescheiden, steeds 28 pagina's tellende, catalogi bij drie van deze afdelingen, onder de titels *Het ijzer*, *Het glas* en *Aardewerk*. Elk van de boekjes stond onder toezicht van een deskundig ingenieur. Voor ijzer was dat D. Dresden, hoogleraar mechanische technologie aan de Technische Hoogeschool in Delft, en voor glas en aardewerk C.J. van Nieuwenburg, hoogleraar analytische scheikunde en de scheikunde der bouwstoffen aan dezelfde hogeschool. De auteurs waren respectievelijk de werktuigbouwkundig ingenieur C.N. van der Velden voor *Het ijzer*, A. Deelen voor *Het glas*, en H. Heijenbrock en A. Deelen voor *Aardewerk*. 'Vader, hoe maken ze nou zo'n koffiepote', is de openingszin in *Het ijzer*. De vader antwoordt: 'Kom mee, we gaan naar de Rozengracht, naar het Museum van den Arbeid'. Daarmee is het doel van de brochures duidelijk, ze moesten aansporen tot een bezoek aan het museum.

4.2. Fotografie en film

We kunnen in het Kosmos-fonds onderscheid maken tussen fotografie als kunstuiting, fotografie als documentatie van gebeurtenissen, en fotografie vanuit vooral technisch oogpunt. Een voorbeeld van de eerste categorie zijn de twee uitgaven van de 'kunstfotograaf' Bernard F. Eilers, die beide in 1928 verschenen. De eerste bestaat uit twee series van elk tien 'artistieke prentbriefkaarten', die werden gepubliceerd onder de titel *Stemmingsbeelden van Amsterdam*.¹² De tweede heet *Typisch Holland. Camerawerk van Bern. F. Eilers*. De ontstaansgeschiedenis van beide publicaties en het overige werk dat Eilers in opdracht van Kosmos vervaardigde, komen uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 5.1. Fotografie.

Moeder en kind voor de lens

Ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan van de Universiteit van Amsterdam, in 1932, werd een tentoonstelling gehouden met als onderwerp 'Moeder en kind'. Dit was aanleiding voor de Bond van Nederlandsche Amateur-Fotografen-Vereenigingen (BNAFV) om, in samenwerking met het tentoonstellingscomité en uitgeverij Kosmos, een nationale fotowedstrijd uit te schrijven, gewijd aan ditzelfde onderwerp. Voor deze wedstrijd, waaraan zowel vak- als amateurfotografen konden meedoen, was grote belangstelling. De jury bestond

---

¹¹ <http://www.125jaarrijkstoezichtarbeid.nl/verhaal/123/van-museum-van-den-arbeid-naar-science-center> (12 oktober 2015). Na de oorlog werd het museum gemoderniseerd en kreeg het een nieuwe naam: Nederlands Instituut voor Nijverheid en Techniek (NINT). In 1997 verhuisde het instituut naar een nieuw gebouw, ontworpen door de architect Renzo Piano, en werd de naam veranderd in Science Center NEMO.

¹² <http://www.beeldbank.amsterdam.nl> (12 oktober 2015).

uit acht personen onder wie de voorzitter, de kunsthistoricus prof. dr. W. Vogelsang, een bestuurslid van de BNAFV, de kunstfotograaf H. Berssenbrugge en Kosmosdirecteur Jac. van der Kolk Jzn. De inzendingen overtroffen de verwachtingen van de jury. Een groot deel ervan kon de vergelijking met het beste op dit gebied in het buitenland glansrijk doorstaan.¹³ De beste foto's werden opgenomen in het boek *Moeder en kind voor de lens. Kunstfoto's van Nederlandsche amateur- en vakfotografen*, dat nog datzelfde jaar zou verschijnen. De tekst was geschreven door de journaliste J. Riemens-Reurslag (1886-1950). Zij publiceerde onder andere in *De vrouw en haar huis* en schreef vlotte, veelgelezen stukjes over pedagogische onderwerpen in *De Telegraaf*. In hetzelfde jaar dat *Moeder en kind voor de lens* uitkwam, verscheen van haar bij Van Holkema & Warendorf in Amsterdam het boek *Nieuwe zakelijkheid in de opvoeding*.¹⁴ Nadat Riemens-Reurslag de eerste teksten had toegestuurd aan Van der Kolk, merkte deze in een brief aan haar op dat het boek bedoeld was voor zowel jonge vrouwen en moeders, als voor amateurfotografen. Hij vond dat de tekst moest bestaan uit 'stemmingsstukjes', waarvan de sfeer zoveel mogelijk in overeenstemming moest zijn met die van de foto's. Ook moest Riemens-Reurslag rekening houden met het feit dat, zoals Van der Kolk hoopte, het boek in brede kring belangstelling zou wekken, dus ook in katholieke en protestantse kring. De tekst die Riemens-Reurslag had gemaakt over de ongehuwde moeder die door het moederschap gelouterd werd, vond hij weliswaar uitstekend, en hij had er persoonlijk ook geen bedenkingen tegen, maar in die kringen zou hij zeker niet in goede aarde vallen.¹⁵ Met Van der Kolks voorbehoud werd rekening gehouden: de ongehuwde moeder komt in de gepubliceerde tekst niet meer voor.

Het boek 'in fraaie prachtband' is verdeeld in drie categorieën: I. Moeder en baby, II. Moeder en kleuter en III. Moeder en het schoolgaande kind. Deze categorieën werden door Kosmos ook ingenaaid apart uitgegeven. Per categorie zijn 23 foto's afgebeeld. Van de in totaal 41 fotografen zijn er 36 amateurfotograaf en vijf vakfotograaf. De vakfotografen zijn jurylid Henri Bersenbrugge, T. Arens-Tepe, A. Dingjan, Anny de Vries en Otto W. Zeegers. Onder de amateurfotografen vinden we Cas Oorthuys en A.D. Copier, die in 1928 voor Kosmos de band had ontworpen van *Het leven der ruimte* van Maurice Maeterlinck. De foto van de dan 24-jarige Oorthuys, getiteld 'speelkwartier', is de enige in het boek met een diagonale compositie, typerend voor de Nieuwe Fotografie. Kennelijk ontvingen alle fotografen een presentemplaar van *Moeder en kind voor de lens*. Copier althans bedankte Van der Kolk voor 'het prachtig uitgevoerde boek'.

In weerwil van de uitvoering en de onverdeeld gunstige ontvangst in de pers was het boek een grote tegenvaller, 'om niet te zeggen een volslagen mislukking', zoals Van der Kolk aan een van de fotografen in het boek schreef. 'U gelieve deze mededeeling niet als een beklag te beschouwen. Wij uitgevers lopen nu eenmaal telkens weer het risico dat een boek, hoe waardevol ook, niet te verkoopen is'.¹⁶

Een kleine dertig jaar later, in 1959, zou Van der Kolk het opnieuw proberen. Dit keer waren alleen kinderen het onderwerp. 124 unieke opnamen van internationaal bekende fotografen waren bijeengebracht door Hanns Reich, onder de titel *Kinderen van verre en nabij*. Het boek was een jaar eerder verschenen bij Hanns Reich Verlag in München, onder de titel *Kinder aus aller Welt*. Kosmos had de rechten gekocht voor het fotogedeelte, dat 124 pagina's beslaat. In het voorwerk van acht pagina's is een korte tekst opgenomen van de kinderboekenschrijfster Mies Bouhuys. Nederland is vertegenwoordigd met onder andere twee foto's van de inmiddels 51-jarige Cas Oorthuys. De compositie van zijn foto's is niet meer diagonaal; de Nieuwe Fotografie was geschiedenis geworden.

---

¹³ Voorwoord van de uitgevers in *Moeder en kind voor de lens* (1932).

¹⁴ http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003195001_01/_jaa003195001_01_0026.php (12 oktober 2015).

¹⁵ Brief 02-06-1932: Van der Kolk aan Riemens-Reurslag.

¹⁶ Brief 27-05-1933: Van der Kolk aan J.J. Hens. Hens was tevens voorzitter van de BNAFV.

De kleine camera

Begin jaren dertig van de vorige eeuw werden kleine rolfilm-fotocamera's steeds populairder, vooral de Leica en Rolleiflex. Ze pasten gemakkelijk in de zak, waren economisch in het gebruik en eenvoudig te bedienen. Bij Kosmos verscheen in 1933 een leidraad voor de gebruiker, beginner zowel als gevorderde amateur, onder de titel *De kleine camera en wat men er mede kan doen*. De auteur E.A. Loeb (1878-1957) was een getalenteerd amateurfotograaf die behoorde tot de belangrijkste Nederlandse picturalistische fotografen. Het meest bekend echter was hij als mede-oprichter en bestuurslid van de Nederlandsche Club voor Fotokunst (NCvFK) en door zijn bijdragen aan de tijdschriften *Lux*, *Focus* en *De Camera*. Dit laatste tijdschrift had hij samen met Adriaan Boer in 1908 opgericht.¹⁷ Toen de vormgeving ter sprake kwam, stelde Van der Kolk een suggestief omslag 'in fotomontage' voor, en hij vroeg Loeb voor dat doel een paar foto's ter beschikking te stellen. 'Ik laat het omslag natuurlijk ontwerpen door iemand die daarin routine heeft', schreef hij aan de auteur.¹⁸ Wellicht dacht Van der Kolk daarbij aan Paul Schuitema, die het jaar daarvoor het boek *bouwen, bouwen, bâtir, building* van J.B. van Loghem voor hem had vormgegeven. Uiteindelijk zou Loeb toch zelf het omslag ontwerpen.

De tot dusver verschenen handleidingen voor de amateurfotograaf, schreef Loeb in het voorwoord, gaan in hoofdzaak uit van de normale 9x12 camera. De speciale eigenschappen van de moderne kleine camera vereisen echter een afzonderlijke behandeling. Hoewel velen dachten dat de kleine camera een eendagsvlieg, een modeverschijnsel was, zag Loeb de opkomst ervan als een historisch fenomeen in de ontwikkeling der fotografie. Hij zou gelijk krijgen.

Kleuren

De ontwikkeling en toepassing van de kleurenfotografie beschreef H.E.W. Wolff in het boek *Kleuren*, dat in 1939 bij Kosmos verscheen. Voor de illustraties werden drie verschillende druktechnieken toegepast: hoogdruk (boekdruk), vlakdruk (offsetdruk) en diepdruk. Voor elke foto werd het procedé gekozen waarmee het karakter van de foto en de daarin voorkomende kleurschakeringen het meest nauwkeurig konden worden weergegeven. Dat verklaart waarom alle illustraties met de hand zijn ingeplakt. Medewerking werd verleend door veertien firma's, waaronder papierleveranciers, drukkers en clichéfabrieken, variërend van N.V. G.H. Bührmann's Papiergroothandel in Amsterdam tot N.V. Boek- en steendrukkerij 'De IJssel' v/h R. Borst & Co. in Deventer. Het ontwerp van band en binnenwerk is van de grafisch ontwerper en illustrator Jac. Nuiver, die ook de verkoopfolder vorm gaf.

Kosmos foto-zakboek

Specialist op het gebied van de fotografie in de serie *Weten en kunnen* was W.C. van Dijk. Hij publiceerde vanaf 1938 elf deeltjes in de serie, die vele malen herdrukt zouden worden en regelmatig van titel veranderden.¹⁹ In het reguliere fonds van Kosmos verscheen pas in 1959

¹⁷ Voor Loeb, zie: <http://journal.depthoffield.eu/vol22/nr37/f05nl/en> (13 oktober 2015).

¹⁸ Brief 03-02-1933: Van der Kolk aan E.A. Loeb, Den Haag.

¹⁹ In 1938 verscheen het eerste deeltje *Fotografeeren. Handleiding voor beginners* (nr. 205), dat tot 1959 zeven drukken telde. Daarna kreeg het onder behoud van hetzelfde serienummer in 1964 een nieuw leven onder de titel *Welke camera en waarom* en werd dit deeltje nummer I in de nieuwe serie *Fotografie*. In hetzelfde jaar 1938 volgde *Het fotografeeren van kinderen* (nr. 206). Ook die titel zou in 1964 geactualiseerd worden in *De opname, het hoe en waarom*, het tweede deeltje in de serie *Fotografie*. Het derde deel in de serie verscheen in 1964 als *Pakkende foto's van elk onderwerp* (nr. 212). In 1941 volgde het deeltje *Kleurenfotografie thans mogelijk voor iedereen amateurfotograaf* (nr. 225) en in 1950 *Ontwikkelen, afdrukken en vergroten* (nr. 232) en *Kleinbeeldfotografie* (nr. 233). In 1968 kregen de deeltjes *Fotografie* van Van Dijk opnieuw een nieuwe indeling, nu in de tot 'WenK' omgedoopte serie *Weten en kunnen*: 1. *Welke camera* (nr. 305, 1968); 2.

een publicatie van Van Dijk, onder de titel *Kosmos foto-zakboek*. Het buikbandje daarvan meldde zelfbewust dat het boek een direct antwoord gaf op alle vragen, en iedere amateur in staat stelde tot topprestaties. Het verbinden van de naam van de uitgeverij aan een bepaald onderwerp is een bekende strategie. Vooral uitgeverij Thieme in Zutphen was daar goed in: *Thieme's zakboek voor natuurvrienden*, *Thieme's babyboek*, *bijenboek*, *hengelboek*, *hondenboek* en wellicht de bekendste, *Thieme's vogelboek*. Daarvoor is natuurlijk wel een geschikte naam nodig en een auteur met een niet al te groot ego. Uitgeverij Van Holkema en Warendorf heeft waarschijnlijk nooit overwogen haar naam te verbinden aan de titel van een van haar boeken en de auteur van *Toepoel's hondenencyclopedie*, P.M.C. Toepoel, zou niet gecharmeerd zijn geweest van een voorstel van zijn uitgever H.J.W. Becht om de titel te wijzigen in *Becht's hondenencyclopedie*. Het koppelen van de naam van de uitgever aan de titel van het boek geeft te kennen dat de uitgeverij zich specialist weet, of wil weten, op een bepaald gebied. In het geval van het *Kosmos foto-zakboek* van Van Dijk gaf het te verstaan dat voor fotografie Kosmos het aangewezen adres was, zoals de Kosmos reisgidsen duidelijk maakten dat dat evenzeer voor informatie over reizen gold. In 1960 zou van Van Dijks foto-zakboek nog een tweede druk volgen.

De zijden dessous van Hollywood

In 1930 verscheen bij uitgeverij Bong in Berlijn het boek *Ins Zauberreich des Films* van Victor Mendel. Deze uitgave was voor Van der Kolk, die een interessante nieuwe markt van film liefhebbers zag, aanleiding om Piet Kloppers, filmrecensent van het *Algemeen handelsblad*, te vragen een dergelijk boek voor Kosmos samen te stellen.²⁰ Eind jaren twintig had de geluidsfilm zijn intrede gedaan in de bioscopen en dat had tot een enorme toename van het bioscoopbezoek geleid. Kloppers schreef regelmatig over deze nieuwe ontwikkeling en als een van weinigen ook over de (slechte) kwaliteit van het geluid. Voor de filmers van de avant-garde was de geluidsfilm echter taboe, en het zou nog lang duren voor zij deze nieuwe ontwikkeling zouden accepteren.²¹

Van der Kolk vroeg aan Kloppers of die een goed idee had voor een omslag. Dat moest uiteraard suggestief zijn en direct laten zien wat het boek te bieden had. Voor een fotomontage voelde hij niet veel, 'ook al omdat een dergelijk omslag een onjuisten indruk van den aard van het boek zou kunnen geven'.²² Wellicht op instigatie van de ontwerper van band en omslag, A. Muratti, werd toch een fotomontage overwogen, en Van der Kolk verzocht de auteur drie foto's ter beschikking te stellen van respectievelijk een interieur van een studio, een belangrijke film met Greta Garbo in de hoofdrol, en een fragment uit een wetenschappelijke film.²³ Het uiteindelijk gerealiseerde fotomontage-omslag echter wemelt van de filmsterren en scènes uit populaire films, waarmee de inhoud van het boek, geheel naar de zin van Van der Kolk, zeer suggestief was weergegeven en de doelgroep optimaal werd aangesproken.

Kloppers was te laat met het leveren van de tekst, en Van der Kolk maakte zich ongerust dat het boek niet op tijd zou verschijnen. Begin 1931 waren twee boeken over de moderne film bij de concurrentie verschenen: *Het boek van de film* van John Kooy bij W. de Haan in Utrecht, met een aantrekkelijk fotomontage-omslag van Co-op 2, en *Twaalf van de film* van

---

Opnametechniek (nr. 306, 1968); 3. *Pakkende foto's* (nr. 312, 1968); 4. *Kleurenfotografie* (nr. 325, 1970); 5. *Donkere kamer* (nr. 332, 1970).

²⁰ Brief 08-06-1931: Van der Kolk aan Kloppers.

²¹ Zie: K.H.F.M. Dibbets, *Sprekende films. De komst van de geluidsfilm in Nederland 1928-1933*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 1993, p. 299 e.v.

²² Brief 18-06-1931: Van der Kolk aan Kloppers.

²³ Brief 11-07-1931: Van der Kolk aan Kloppers.

B. Binger-Cantor bij Meulenhoff in Amsterdam, met daarin biografieën van de belangrijkste filmsterren.

Anton van Duinkerken verpulverde dit laatste boek op briljante wijze in het tijdschrift *De Gemeenschap* als ‘een geschrift dat zijn oorsprong vond in de banaalste steraanbidding, die zich denken laat, en in de totale afwezigheid van de meest elementaire kennis van de film’, kortom, ‘een onbenullig boek met onbenullige mededeelingen en onbenullige foto’s’.²⁴ Maar ook het boek van Kloppers kreeg er van langs. In *Elsevier’s geïllustreerd maandschrift* schreef Jan Slagter:

Dit boek [komt] tegemoet aan den wensch van de soort lezers, die aan de filmkunst de meest volstreckte maling hebben, maar daarentegen dorsten en hongeren naar kennis aangaande het leven der filmsterren en de commercieele talenten der filmmagnaten. Hoor, hoe de heer Kloppers de zijden dessous van Hollywood wascht: ‘haar veelbewogen leven is een veelbewogen liefdesleven geweest, want Pola [de filmster Pola Negri, H.O.] is een grande amoureuse, wier affaires talrijk zijn geweest als de haren van haar keurig-aangestreepte wenkbrauwen...’²⁵

De triviaalliteratuur botste met de hogere morele opvattingen van beide critici over film.

4.3. Grafische technieken en lettertekenen

Tussen 1911 en 1913 publiceerde J.H. Boot, leraar aan de MTS in Utrecht, bij Ahrend in vijf afleveringen *Het styleeren en toepassen van natuurvormen in vlakornament*. Het diende als leidraad bij het toen populaire decoratief ‘ontwerpen op systeem’. Bij de laatste aflevering werd gratis een halflinnen portefeuille geleverd. Het boek raakte uitverkocht, en in 1923 ging de titel over naar de nieuwe uitgeverij Kosmos. In 1925 besloot Van der Kolk de uitgave te herdrukken. Deze tweede druk was grondig herzien. In plaats van een losbladige uitgave werd nu gekozen voor een in linnen gebonden boek. Het formaat werd gereduceerd tot de helft en de tekst opnieuw gezet. De titels van de eerste vier afleveringen van de eerste druk, respectievelijk ‘Het ontwerpen’, ‘Over kleur en kleurvermenging’, ‘Het schabloon’ en ‘Een en ander over het styleeren van dieren’, vinden we terug als hoofdstuktitels in de inhoudsopgave van de tweede druk. Ook de vijftig platen en de uitvoerige toelichtingen zijn gebleven. In feite werd niet de inhoud maar het uiterlijk gewijzigd; het was kortom een complete *make-over*. Maar zoals meestal het geval met *make-overs*, is het origineel mooier dan de vernieuwde versie.

De moderne houtsnede in Nederland

De kunstcriticus A. van der Boom kwamen we eerder tegen als een van de twee redacteurs van de serie *Nieuwe beeldhouwkunst in Nederland*. In hetzelfde jaar, 1928, als de eerste deeltjes in deze serie, verscheen van zijn hand het lijvige boekwerk *De moderne houtsnede in Nederland. Een overzicht in 165 afbeeldingen*. Houtsneden waren mateloos populair toentertijd, en vele kunstenaars legden zich erop toe. Dat was al gebleken in 1919, toen het ‘houtsnedenummer’ van het tijdschrift *Wendingen* verschenen was in een twee maal hoger dan gebruikelijke oplage van tweeduizend exemplaren, met 57 direct van het hout afgedrukte grote houtsneden van alle vooraanstaande Nederlandse kunstenaars op dit gebied.²⁶ Voor omslag en band van Van der Booms boek had de bekende graficus en houtsnijder Fokko Mees (1887-1968) de houtsnede geleverd tegen een honorarium van f 125.²⁷ Een crèmekleurige papiersoort voor het stofomslag leek hem het meest geschikt, daarop kon dan

²⁴ *De Gemeenschap*, 7 (1931), p. 374.

²⁵ *Elsevier’s geïllustreerd maandschrift*, 83, nr. 5 (1932), p. 25.

²⁶ Zie voor het houtsnedenummer: Le Coultre 2001, pp. 86, 87.

²⁷ Brief 24-12-1927: Van der Kolk aan Fokko Mees, Den Haag.

in roodbruin de grote titel worden gedrukt.²⁸ Voor de in twee kleuren gedrukte schutbladen leverde de grafisch ontwerper André van der Vossen (1893-1963) de houtsnede. Deze werkte op dat moment bij Joh. Enschedé en Zonen in Haarlem, de drukker van de schutbladen. Het boek werd gezet uit de Grotiusletter van S.H. de Roos, naar aanwijzing van de uitgever en inleider.²⁹

Het voorwoord was op verzoek van Van der Boom geschreven door R.N. Roland Holst, directeur van de Rijksacademie voor beeldende kunsten in Amsterdam. Holst spreekt van een uitmuntend gekozen verzameling houtsneden van kunstenaars, van wie de meesten leeftijdgenoten waren van de dan 33-jarige Van der Boom. Het verbaasde dus niet dat Van der Boom vooral de kracht in het werk van deze jonge kunstenaars waardeerde, waarbij het gevaar bestond dat hij die kracht overschatte, in het nadeel van eerdere generaties kunstenaars die zich op dit gebied van de houtsnedekunst hadden onderscheiden. Van 52 kunstenaars zijn werken opgenomen. Met vijf of meer houtsneden zijn vertegenwoordigd Nicolaas Eekman, B. Essers, J. Franken Pzn., Chris Lebeau, Fokko Mees, Dirk Nijland, Reyer Stolk, André van der Vossen, en Jan Wittenberg.

De *NRC* prees de inhoud en uitvoering van het boek. Van der Boom schreef goed, volgens de recensent, 'd.w.z. zorgvuldig uitbeeldend', en hij was blijkbaar een man van brede beschaving. Zijn ongedwongen, soms lyrische, soms nauwkeurige beschrijvende stijl werkten inspirerend en onthullend.³⁰ Het *Algemeen Handelsblad* vond het kloeke, royaal uitgegeven boek tot het allerbeste behoren wat dat jaar op kunstgebied het licht had gezien. Kritischer was Anne Hallema in het tijdschrift *Nederland*. In het laatste van een serie artikelen over de veelzijdige kunstenaar Anton Pieck beschreef hij het belang van het zuiver afdrukken van diens werk. Wanneer men Piecks eigen drukken vergeleek met de reproducties van vier van zijn houtsneden in *De moderne houtsnede in Nederland*, dan was het resultaat zeer teleurstellend. Ze waren ruw, en alle teerheid en innigheid was gedood. Het zou aan de clichés kunnen liggen, wierp hij op, maar die waren gemaakt door Nauta en Haagen in Amsterdam, wat een waarborg was voor kwaliteit. Nee, het drukken en het gebruikte zware papier waren de boosdoeners. De lijnen waren te zwaar en te ongevoelig. Het meest bekaaid waren de Neushoornvogels er van afgekomen: 'De haarachtige kopveertjes zijn finaal weggeschoren. Wat griezelige stoppeltjes bleven staan. En de fijne teekening der vleugels, van dekveeren, pennen en staartveeren, die strak en groot is gehouden bij warme gevoeligheid van vorm, blijkt bijna geheel weggesleten'.³¹ Ondanks de overwegend positieve kritieken viel de verkoop tegen en werd het boek in 1933 in prijs verlaagd.³²

Twintig jaar later, in 1949, deed Van der Boom een voorstel voor een nieuwe publicatie met als titel *De grafische kunst in Nederland anno 1950*. Van der Kolk was geïnteresseerd, maar er moest wel geld bij. Wanneer hij f 5000 subsidie zou krijgen, dan kon hij het boek voor iets minder dan f 10 in de handel brengen.³³ Pogingen tot het verkrijgen van subsidie zouden echter gedoemd zijn te mislukken, volgens Van der Kolk, en hij gaf het bij voorbaat op. Aan Van der Boom schreef hij:

Nu kort geleden een verzoek om subsidie voor de uitgave van de verzamelde werken van Multatuli en idem van Couperus van de hand gewezen zijn, omdat onze financiële positie dergelijke subsidies niet toelaat, acht ik de kans, dat ons een subsidie zou worden verleend voor het bewuste boek wel zeer gering. Na ampele overwegingen,

---

²⁸ Brief 02-02-1928: Fokko Mees aan Kosmos.

²⁹ Gegevens zoals vermeld in het colofon. Drukker van het boek was Warnier Jr. in Haarlem, de binder Stokkink's Boekbinderij in Amsterdam.

³⁰ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 november 1928, p. 2.

³¹ *Nederland*, 81 (1 december 1929), pp. 1281, 1282.

³² *Nieuwsblad voor den boekhandel*, 25 april 1933, p. 260.

³³ Brief 14-12-1949: Van der kolk aan Van der Boom.

heb ik dan ook gemeend te moeten besluiten van de bewuste uitgave af te zien. De ervaring, dat boeken over kunst thans zeer moeilijk te verkopen zijn [...] is aan dit besluit niet vreemd.³⁴

Nederlandse prentkunst

De belangstelling voor prentkunst in de jaren 1920 en 1930 zien we ook terug in het boek *Nederlandsche prentkunst sedert 1900. Etsen en gravures*, van de graficus en schilder Lodewijk Bosch. Het was al in 1927 uitgegeven door De Branding in Utrecht.³⁵ Een jaar later verscheen de ongewijzigde tweede druk bij Kosmos. Uiteraard moest het impressum wel gewijzigd worden. Van der Kolk vroeg aan S.H. de Roos, die de oorspronkelijke band had ontworpen, of hij het vignet van De Branding wilde vervangen door een bij Kosmos passend vignet.³⁶ Het sierlijke resultaat zou later nog regelmatig gebruikt worden in andere Kosmos-uitgaven. In zijn inleiding beschreef Bosch de verschillende grafische technieken: de lithografie is een vorm van vlakdruk, hout- en linoleumsnede van hoogdruk, en de gravure, ets en droge naald van diepdruk. Het boek behandelde vooral deze laatste groep. Betreurenswaardig vond Bosch het gebrek aan kenners van de gravure en de ets. In de negentiende eeuw waren er tal van collectioneurs geweest die deze prenten in portefeuilles verzamelden, maar tegenwoordig, schreef hij, werden ze als wandversiering gebruikt, of om mee te speculeren. De kopergravure kwam er het bekaaidst van af. Drie graveurs waren daarin gespecialiseerd, J.J. Aarts, Pieter Dupont en E. Reitsma-Valença, maar geen van drieën legde zich er nog op toe. Het maken van een gravure vergde drie tot zes weken, en er waren nauwelijks verzamelaars voor te vinden.

Het Letterboek van Jacob Por

Bij Kosmos verschenen drie boeken met als onderwerp het tekenen van letters voor schilders en tekenaars. Begin december 1930 had de grafisch kunstenaar André Vlaanderen aan Van der Kolk voorgesteld een deel over letters in de serie *Weten en kunnen* uit te brengen. Dat was toevallig, want Van der Kolk had net in november een overeenkomst gesloten met de sierschilder Jacob Por, directeur van de Nationale Schildersschool in Utrecht, voor een boek over datzelfde onderwerp. Van der Kolk zag een markt voor beide boeken. Vlaanderens voorstel zou worden gehonoreerd, maar niet in de serie *Weten en kunnen*, zoals we hierna zullen zien.³⁷

In 1931 verscheen *Letterboek voor den schilder. Samengesteld door leeraren en leerlingen van de Nationale Schildersschool te Utrecht onder leiding van Jacob Por*. De uitgave bestond uit een portefeuille met 32 losse bladen met voorbeelden van letters, voorafgegaan door een voorwoord van Por. Voor het omslag was een ontwerpwedstrijd uitgeschreven onder oud-leerlingen van de school.³⁸ Deze zou gewonnen worden door S.J. Mens. De Utrechtse leraar letterschilderen W. Strietman ontwierp de titelpagina.³⁹

De zestien afgebeelde werkstukken zijn van leerlingen, en de zestien alfabetten zijn ontworpen door oud-leerlingen. Twee van de oud-leerlingen waren later aan de school leraar

---

³⁴ Brief 24-01-1950: Van der Kolk aan Van der Boom.

³⁵ Uitgeversmaatschappij De Branding was in 1925 opgericht door A. Rünckel en de dames Tine van Klooster en Koos Schregardus. Het *Nieuwsblad voor den boekhandel* van 4 mei 1926 meldt dat Van Klooster en Schregardus uit de zaak zijn gestapt en dat de derde firmant, A. Rünckel de zaak zal voortzetten. Zie voor De Branding: De Wilde 2005, pp. 145-159.

³⁶ Brief 20-06-1928: Van der Kolk aan De Roos.

³⁷ Brief 11-12-1930: Van der Kolk aan Vlaanderen.

³⁸ Brief 10-11-1930: Van der Kolk aan Por.

³⁹ Brief 12-08-1931: Van der Kolk aan Por.

schilderen geworden: W. van Krimpen en W. Strietman.⁴⁰ De laatste ontwierp zes alfabetten, Van Krimpen vier. De verkoop verliep voorspoedig, in maart 1932 waren al 453 exemplaren verkocht. Por ontving voor elk verkocht exemplaar f 0,10.⁴¹

André Vlaanderen

André Vlaanderen, die voor Kosmos een tiental omslagen van boeken had ontworpen en van 1919 tot 1936 alle omslagen van de deeltjes in de serie *Weten en kunnen*, had aan Van der Kolk geschreven dat er in het onderwijs grote behoefte was aan een praktisch letter- en handboek voor aankomende lithografen. Het bestaande boek van Van de Vecht werd door de commissieleden ongeschikt geacht en van te weinig werkelijk praktische waarde.⁴²

Vlaanderen doelde op het in 1930 bij Brusse in Rotterdam verschenen boek *Onze letterteekens en hun samenstelling* van N.J. van de Vecht, dat ook voor het onderwijs was bedoeld. Van der Kolk was overtuigd van de noodzaak van een nieuw boek over het onderwerp en wilde wellicht ook zijn marktpositie op dit gebied van de toegepaste kunst versterken. Dat leidde in 1933, na het boek van Por, tot een tweede, wat betreft formaat veel bescheidener uitgave over het onderwerp van de hand van Vlaanderen, *Het lettertekenen*. ‘De beste vorm van uitgave lijkt mij de tekst en platen elk afzonderlijk gebrocheerd en tezamen gelegd in een cartonnen mapje’, schreef Van der Kolk aan Vlaanderen.⁴³ Waarom hij die keuze maakte is onduidelijk, want van beide ingenaaide deeltjes, waarvan het formaat hetzelfde is en de paginering doorloopt, had goedkoper één ingenaaide uitgave gemaakt kunnen worden, eventueel gezet in een linnen band. De oplage van de bij Boosten & Stols in Maastricht gedrukte uitgave was tweeduizend exemplaren. Vlaanderen zou voor de eerste druk f 300 ontvangen, voor herdrukken f 100 per duizend exemplaren.⁴⁴

In het voorwoord verantwoordde Vlaanderen zijn boek door op te merken dat van slechts zeer weinig bestaande letterboeken gezegd kon worden dat ze als handboek voor beginnende lettertekenaars bruikbaar waren. Sommige gaven zulke verouderde lettertypen dat deze onmogelijk met succes in moderne ontwerpen konden worden toegepast. Andere waren weliswaar belangrijk voor de wetenschappelijke en historische studie van het schrift en het boekenbedrijf, maar van weinig praktisch nut voor de lettertekenaar. Ook de Duitse boeken over het onderwerp waren voor Nederland minder goed bruikbaar, omdat naast de vele varianten van gotische karakters ook de Latijnse te vaak sterk beïnvloed bleken door het zogenaamde fractuurschrift, en daardoor voor Nederland te Duits van opvatting. ‘Zoo wil dan dit werk vóór alles zijn een praktisch handboek voor allen, die letters willen leeren teekenen en voor hen, die deze kunst al min of meer beoefend hebben, maar zich daarin wenschen te perfectionneeren’. Het platendeel bevat, na een zestiental chronologisch gerangschikte alfabetten, op zeventien bladen een keur uit het veelzijdige werk van Vlaanderen, die ogenschijnlijk met het grootste gemak de ene na de andere decoratieve oplossing voor een typografische opgave wist te vinden.

Financieel gezien was de uitgave al voor verschijnen een strop voor Vlaanderen. Hij had er veel meer tijd in gestoken dan verantwoord was.⁴⁵ Na verschijnen vond Van der Kolk het aantal recensies tegenvallen, slechts een achttal kranten en periodieken hadden er aandacht aan besteed, zij het zonder uitzondering positief. Ook over de verkoop was hij weinig tevreden, ‘de bestellingen zijn uitermate schaars’.⁴⁶

⁴⁰ Voor zover bekend geen familie van de typografen Jan van Krimpen (1892-1958) en zijn zoon Huib van Krimpen (1927-2002).

⁴¹ Brief 26-03-1932: Van der Kolk aan Por.

⁴² Brief 11-07-1932: Vlaanderen aan Van der Kolk.

⁴³ Brief 14-07-1932: Van der Kolk aan Vlaanderen.

⁴⁴ Brief 14-07-1932: Van der Kolk aan Vlaanderen.

⁴⁵ Brief 31-01-1933: Vlaanderen aan Van der Kolk.

⁴⁶ Brief 07-02-1934: Van der Kolk aan Vlaanderen.

In 1946 zou van Vlaanderen nog een tweede boek verschijnen, *Teekens en symbolen. Een verzameling oude en nieuwe iconografische gegevens*. De Weduwe J. Ahrend en Zoon was de uitgever. Het is niet bekend waarom Vlaanderen de overstap van Kosmos naar Ahrend maakte.

Stefan Schlesinger

Het omgekeerde kwam ook voor. Een auteur die eerst door Ahrend werd uitgegeven en daarna door Kosmos, is de grafisch ontwerper Stefan Schlesinger.⁴⁷ De in Oostenrijk geboren Schlesinger (1896-1944) was in 1924 in Wenen getrouwd met Anna Kerdijk, de zuster van Frits Kerdijk, directeur van drukkerij Trio in Den Haag. Vanwege de slechte economische omstandigheden en Schlesingers joodse afkomst verhuisde het echtpaar een jaar later naar Amsterdam, waar Schlesinger zich liet registreren als reclametekenaar. In datzelfde jaar nog kreeg hij opdrachten van het winkelbedrijf Metz & Co in Amsterdam, en in 1927 volgde als opdrachtgever de Cacao- en chocoladefabriek C.J. van Houten & Zoon in Weesp. In 1937 verscheen van Schlesinger bij Ahrend het boek *Lettervormen*, dat gedrukt was door Trio, het bedrijf van zijn zwager. De uitgave telt veertig bladen, die worden bijeengehouden door een in die tijd door moderne ontwerpers vaak toegepaste ringband. Het copyright van de uitgave lag bij drukkerij Trio. Naar de totstandkoming moeten we door het ontbreken van een archief van Ahrend raden, maar die zal niet veel anders zijn dan van het boek dat Schlesinger twee jaar later bij Kosmos publiceerde onder de titel *Voorbeelden van moderne opschriften voor schilders en teekenaars*. Het formaat van dit tweede boek was kleiner, maar de bindwijze, een ringband, dezelfde. Hoewel de boeken verschillende doelgroepen hadden, typografen en schilders, zullen ze zeker met elkaar geconcurrereerd hebben. Dat lijkt niet verstandig maar een tegenargument is dat interne concurrentie de algemene marktpositie verstevigt, zoals het concern Unilever haar verschillende eigen merken margarine met elkaar laat concurreren. De Ahrend-uitgave laat op 37 stevige bladen ruim zeventig met name genoemde alfabetten zien, onder vermelding van de zes lettergieterijen die ze uitgaven. Nederland is vertegenwoordigd met de Lettergieterij 'Amsterdam' voorheen N. Tetterode in Amsterdam, en de door hen uitgegeven Hollandse Mediaeval, Erasmus, Grotius, Egmont en Garamont. De ontwerpers werden in de inhoudsopgave niet genoemd. Daarover merkte Schlesinger in zijn inleiding op dat tal van afgebeelde typen nieuwe scheppingen van de laatste jaren waren, en andere verbeteringen van sinds lang bestaande typen. Bij een aantal liet zich niet meer vaststellen aan welke kunstenaar of stempelsnijder de verbetering of vernieuwing te danken was. Daarom zag hij zich genoodzaakt de lettervormen alleen met hun eigen naam te vermelden, waarbij hij aantekende dat sommige typen de namen van hun ontwerpers droegen, zoals het geval was bij Koch-antiqua (Rudolf Koch), Klinger-Type (Julius Klinger), en Weiss-Gotisch (E.R. Weiss). Andere daarentegen hadden vrijer gekozen namen als Atrax en Beton (Heinrich Jost), Egmont (S.H. de Roos) en Futura (Paul Renner).

De Kosmos-uitgave telt een kleine dertig voorbeelden van door Schlesinger getekende opschriften voor winkels, cafés, bioscopen, dansclubs, bioscopen, enzovoorts. Ze getuigen allemaal van een grote professionaliteit en elegantie, zoals hij die ook al jaren had getoond in zijn advertenties voor Metz & Co in Amsterdam en zijn verpakkingontwerpen voor cacao- en chocoladefabriek Van Houten in Weesp.

De samenwerking met Schlesinger, die voor het ontwerp van band en 'stofkaf' een honorarium van f 60 had ontvangen,⁴⁸ was Van der Kolk zo goed bevallen, dat hij hem vroeg ook het ontwerp van het boek van D. Bierens de Haan, *Schoonheid van het moderne binnenhuis in Nederland*, te verzorgen. Bierens de Haan vond het resultaat buitengewoon

---

⁴⁷ Zie voor Schlesinger: Van Dam/Van Praag 1997.

⁴⁸ Map 1939 – Teekenaars.

geslaagd en in elk opzicht uitstekend verzorgd.⁴⁹ Dat bracht Van der Kolk ertoe Schlesinger te vragen een nieuw uitgeversmerk voor Kosmos te ontwerpen: ‘Het tot nu toe in gebruik zijnde boekenmerk voldoet mij steeds minder, zodat ik het in de meeste uitgaven achterwege laat’.⁵⁰ Dit nieuwe uitgeversmerk is er niet gekomen. Het oude ontwerp van Anton Kurvers, waarbij het woord ‘uitgeversmaatschappij’ gezet is in de vorm van een cirkel met daar doorheen een schuin tekstbalkje met de naam ‘Kosmos’, zou nog tot na de oorlog in gebruik blijven. In 1942 schreef Van der Kolk aan F. Kerdijk, directeur van drukkerij Trio, dat Schlesingers boek was uitverkocht, en hij vroeg hem of hij een tweede druk kon leveren in een oplage van 500 exemplaren.⁵¹ Dat lukte niet, want Kerdijk kon er geen papier voor krijgen.⁵² Drie jaar later, op 13 november 1945, kwam Kerdijk uitgebreid op de zaak terug:

Enkele jaren geleden drukten wij voor u het boekwerk Schlesinger – Moderne Opschriften. Voor zover wij weten, is het bij u uitverkocht. U zult zich waarschijnlijk herinneren, dat wij destijds voor de Mij. ‘De Veluwe’, Veluvine-verffabriek te Nunspeet een aantal exemplaren van hetzelfde werk drukten, dat bestemd was om als premie bij verforders van enigen omvang te worden uitgereikt. Van dat uitreiken is indertijd weinig gekomen, omdat de omstandigheden voor welke het bedoeld was, gewijzigd waren toen het boek gereed kwam. Ook voorlopig en binnen afzienbaren tijd heeft de Mij ‘De Veluwe’ geen behoefte aan dergelijke premies; daarom zou zij de op magazijn staande boeken willen verkopen, indien u er belangstelling voor hebt.⁵³

Van het boek resteerden nog ruim 900 exemplaren, die uiteraard nog aangepast moesten worden in het geval Kosmos besloot de exemplaren over te nemen. Daaronder werd verstaan het wijzigen van omslag, titelpagina en voorwoord, met dien verstande dat het bestaande voorwoord ook zonder schade verwijderd kon worden. Dat gold eveneens voor de reclame van ‘De Veluwe’ achter in het boek. Van der Kolk was geïnteresseerd maar hij kon het met Kerdijk niet eens worden over de prijs. Kerdijk vroeg f 1700 en hij schreef aan Van der Kolk: ‘Voor de door u genoemde prijs van f. 1500,-- kunnen wij u de 900 ex. “Moderne Opschriften” van Stefan Schlesinger niet leveren’.⁵⁴

Vijf jaar later nam Van der Kolk contact op met N.V. Mij ‘De Veluwe’: ‘Drukkerij Trio heeft ons indertijd een aantal exemplaren van dit letterboek geleverd met alleen-verkooprecht in Nederland en België. Naar wij ons menen te herinneren heeft Drukkerij Trio deze uitgave indertijd in samenwerking met U opgezet. Mocht u een herdruk overwegen, dan zouden wij wel weer tot samenwerking bereid zijn’.⁵⁵ Maar een antwoord bleef uit. Wat er met de negenhonderd exemplaren is gebeurd, is in nevelen gehuld.

---

⁴⁹ Brief 20-10-1939: Bierens de Haan aan Van der Kolk.

⁵⁰ Brief 13-12-1939: Van der Kolk aan Schlesinger.

⁵¹ Brief 13-03-1942: Van der Kolk aan Drukkerij Trio.

⁵² Brief 27-03-1942: Trio aan Kosmos.

⁵³ Brief 13-11-1945: F. Kerdijk aan Kosmos. De uitgave van N.V. Mij. ‘De Veluwe’ verscheen in 1939 onder de afwijkende titel *Voorbeelden van moderne opschriften voor decoratieschilders*. Ook het ontwerp van de omslag verschilt van de Kosmos-uitgave.

⁵⁴ Brief 11-12-1945: Kerdijk aan Van der Kolk. De afloop meldt het Kosmosarchief niet.

⁵⁵ Brief 16-03-1950: Kosmos aan N.V. Mij. ‘De Veluwe’.

